

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ВОЛКОВА НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 347.91/95:347.63/64(043.3)/В-675

**ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2023

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ПРИТИКА Юрій Дмитрович,
Навчально-науковий інститут права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного процесу;

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
ТОКАРЧУК Людмила Михайлівна,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
декан економіко-правового факультету;

доктор юридичних наук, професор
МЕНДЖУЛ Марія Василівна,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
професор кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету

Захист відбудеться «__» _____ 2023 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03

К.В. Бориченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сприйняття дитини як самостійного суб'єкта права зумовлює обов'язкове врахування її інтересів як таких, що заслуговують на особливий захист у правовій системі та в суспільному житті. Через свою особливу вразливість дитина потребує посиленого захисту, який перевищує той, що надається дорослій людині. Такого захисту потребує дитина у зв'язку з відсутністю у неї фізичної або розумової зрілості, що означає, що вона, як правило, не здатна захистити себе самостійно та потребує особливої турботи з боку держави. Саме тому важливого значення набуває закріплення у міжнародно-правових актах і вітчизняному законодавстві принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. На теперішній час судова форма захисту сімейних прав та інтересів дитини є основною, адже через її універсальність у судовому порядку можуть бути захищені практично будь-які порушені, невизнані або оспорювані права та інтереси дитини. Зі змісту ч. 1 ст. 55 Конституції України випливає, що правом на судовий захист наділений кожен громадянин нашої держави незалежно від віку. Конституційне право дитини на судовий захист забезпечується також цивільним процесуальним законодавством України, а саме ст. 4 ЦПК України, що передбачає право на звернення кожної особи до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю вдосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України, правозастосовної діяльності судів у справах, що пов'язані з захистом сімейних прав та інтересів дитини, приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових актів, що регулюють захист сімейних прав та інтересів дитини, потребою у зміні державної політики у цій сфері. Запровадження в Україні карантинних заходів у зв'язку з запобіганням поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та введення воєнного стану стали поштовхом для вдосконалення цивільного процесуального законодавства, діджиталізації правосуддя та створення принципово нових процедур, спрямованих на захист прав та інтересів людини взагалі та захист сімейних прав та інтересів дитини зокрема. Навіть в умовах воєнного стану право на судовий захист кожній людині, в тому числі й дитині, гарантується Конституцією України та не підлягає обмеженню.

Посилює актуальність теми дослідження ще й те, що на практиці виникає чимало питань щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, які потребують теоретичного осмислення та законодавчого уточнення. У порядку цивільного судочинства судами розглядається велика кількість справ про захист сімейних прав та інтересів дитини. Аналіз судової практики у таких справах показує наявність процесуальних особливостей їх розгляду, зокрема, справ щодо визначення місця проживання малолітньої дитини, визнання батьківства,

оспорювання батьківства, позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, стягнення аліментів на утримання дитини, усиновлення, видачі обмежувального припису на захист інтересів дитини від домашнього насильства тощо. Однак необхідно зазначити, що у більшості наукових досліджень проблематика захисту сімейних прав та інтересів дитини як до здобуття Україною незалежності, так і сучасними правниками здебільшого висвітлювалася у контексті матеріального, переважно сімейного, права. До цього часу відсутні у вітчизняній науці комплексні дослідження зазначеної проблематики з урахуванням особливостей процесуального порядку розгляду таких справ у цивільному судочинстві.

Актуалізує дослідження також наявність суперечностей між нормами актів цивільного процесуального та сімейного законодавства України. Аналіз судової практики розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві також свідчать про наявність низки проблем, що стосуються процесуального порядку розгляду таких категорій справ та відсутність єдиного підходу до їх вирішення. Тому правові питання, пов'язані з захистом сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, потребують подальшого наукового осмислення.

При дослідженні теми використовувались роботи вчених у галузі цивільного процесуального права: І. В. Андропова, М. І. Балюк, Ю. В. Білоусова, С. С. Бичкової, В. І. Бобрика, С. В. Васильєва, М. В. Вербицької, М. О. Гетманцева, К. В. Гусарова, Н. Ю. Голубєвої, О. О. Грабовської, І. О. Ізарової, В. В. Комарова, В. М. Кравчука, Д. Д. Луспеніка, Ю. Д. Притики, Д. М. Сібільова, Т. А. Стоянової, В. І. Тертишнікова, С. Я. Фурси, С. А. Чванкіна, Ю. С. Червоного, М. Й. Штефана, С. В. Щербака, М. М. Ясинок та ін.

В юридичній науці окремі аспекти захисту сімейних прав та інтересів дитини у сімейному праві аналізували такі науковці, як: В. І. Борисова, К. М. Глиняна, Л. Є. Гузь, О. О. Дерій, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, Л. А. Кондрат'єва, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, О. І. Пергамент, З. В. Ромовська, Л. В. Сапейко, О. І. Сафончик, Л. М. Токарчук, В. І. Труба, В. А. Кройтор, Є. Д. Ханович, Є. О. Харитонов, Г. В. Чурпіта, О. А. Явор та ін.

Серед робіт цивільного процесуального напрямку щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини слід відзначити такі дисертаційні дослідження: О. О. Дерій «Аліментні зобов'язання у цивільному процесі» (2004 р.); Л. А. Кондрат'єва «Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України» (2006 р.); Г. Я. Тріпільський «Процесуальні особливості розгляду спорів, які пов'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми» (2007 р.); Т. А. Стоянова «Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України» (2009 р.); Ю. В. Александрова «Процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо позбавлення батьківських прав (2012 р.); О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його

оспорювання», (2015 р.); Л. В. Красицька «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2015 р.); Г. В. Чурпіта «Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» (2016 р.); Т. С. Супрун «Докази та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» (2017 р.); К. О. Стопченко «Судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства» (2019 р.); Д. А. Шкорупєєва «Процесуальний порядок розгляду справ про стягнення аліментів у цивільному судочинстві» (2021 р.) та ін.

Утім, цілісне системне вчення про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, в якому були б комплексно розглянуті питання цивільного процесуального та сімейного права через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, у вітчизняній науці до теперішнього часу не розроблене. Також немає єдності й у підходах щодо: визначення особливостей захисту сімейних прав та інтересів дитини; правового статусу дитини у цивільному судочинстві, її прав та обов'язків; суб'єктного складу учасників цивільного процесу у справах про захист інтересів дитини; з'ясування сутності та окреслення меж повноважень органів та осіб, яким законом надано право звернення до суду в інтересах дитини відповідно до норм законодавства; визначення видів проваджень, в яких може розглядатись та чи інша справа щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини; визначення територіальної юрисдикції (підсудності); порядку розгляду та вирішення справ за участю дитини у цивільному судочинстві тощо.

Враховуючи євроінтеграційні процеси, що відбуваються у сфері правового життя України, постає необхідність приведення цивільного процесуального законодавства до європейських стандартів з метою ефективного судового захисту сімейних прав та інтересів дитини, забезпечення доступності правосуддя, що також зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Таким чином, вибір теми дисертації зумовлений необхідністю розвитку науки цивільного процесуального та сімейного права в частині захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Захист прав людини в порядку

цивільного судочинства в цифрову еру» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі у цифрову еру» на 2021-2025 роки.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у розробці концептуальних положень учення про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Для досягнення мети у дисертаційній роботі вирішувалися такі завдання:

- обґрунтувати основні сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- розкрити сутність та зміст принципу забезпечення найкращих інтересів дитини;
- визначити поняття та особливості захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- визначити форми та способи захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- охарактеризувати правовий статус дитини, інших учасників справи та представників у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- з'ясувати особливості територіальної юрисдикції (підсудності) цивільних справ про захист сімейних прав та інтересів дитини;
- виявити специфіку предмета доказування та встановити коло судових доказів у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні;
- розглянути особливості процедури судового розгляду цивільних справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні;
- визначити особливості видачі судового наказу у справах про стягнення аліментів на утримання дитини;
- розглянути процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини;
- визначити особливості захисту прав та інтересів дитини від домашнього насильства;
- виявити основні тенденції правового регулювання міжнародного захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- з'ясувати характер впливу практики Європейського суду з прав людини на порядок захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини, актів чинного законодавства України в цій сфері з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві.

Предметом дослідження є захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дисертаційного дослідження в процесі роботи над ним застосовані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Використання історико-правового методу дозволило визначити основні етапи становлення та розвитку вчення про форми, способи захисту сімейних прав та інтересів дитини (розділ 1 дисертації).

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод застосовувався при дослідженні актів цивільного процесуального та сімейного вітчизняного та зарубіжного законодавства (Англії, Данії, Іспанії, Канади, Португалії, Республіки Болгарії, Федеративної Республіки Німеччина, США, Фінляндії, Франції, Швеції, Японії та ін.), зарубіжної наукової літератури, що сприяло виявленню аналогічних правових конструкцій захисту сімейних прав та інтересів дитини та їх нормативного забезпечення (розділи 1, 2, 3, 4 та 5 дисертації).

Методи індукції та дедукції дозволили виокремити загальні та відмінні ознаки (елементи), притаманні окремим правовим категоріям, та визначити їх належність саме до цивільного процесуального права (розділи 2, 3, 4 дисертації). За допомогою методу системно-структурного аналізу було визначено загальну систему і здійснено внутрішню структуризацію основних засад правового регулювання підстав стягнення аліментів, позбавлення батьківських прав, усиновлення, визначення місця проживання малолітньої дитини, визнання та оспорування батьківства тощо у цивільному судочинстві та процесуальний порядок розгляду таких справ (розділи 3, 4 дисертації).

Застосування формально-логічного та формально-юридичного методів дозволило провести логічний і мовний аналіз чинних правових норм, зокрема Сімейного й Цивільного процесуального кодексів України, стосовно захисту сімейних прав та інтересів дитини та виявити суперечності чинного законодавства у досліджуваній сфері, а також обґрунтувати висновки та пропозиції щодо його вдосконалення (розділи 1, 2, 4 та 5 дисертації).

Формально-логічний метод застосовувався як універсальний спосіб аргументації наукових висновків та пропозицій удосконалення законодавства щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини (розділи 1, 2, 4 та 5 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, виконаним на матеріалах оновленого цивільного процесуального законодавства України.

У дисертаційному дослідженні отримані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

розкрито зміст принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, під яким розуміється такий підхід до законодавчої та правозастосовної діяльності, за якого при прийнятті нових та застосуванні чинних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини за участю дитини, має забезпечуватись пріоритет інтересів дитини над інтересами дорослих людей тією мірою, якою це сприятиме задоволенню потреб дитини з урахуванням принципів розумності та справедливості;

сформульовано єдиний концептуальний підхід до розуміння найкращих інтересів дитини при захисті її сімейних прав та інтересів у цивільному судочинстві, що здійснюється на підставі оцінки та збалансування складових (критеріїв) найкращих інтересів дитини у конкретній ситуації з урахуванням індивідуальності кожної окремої дитини, щодо якої здійснюється захист, та за можливою участю самої дитини для висловлювання своєї думки у цивільному судочинстві;

обґрунтовано, що оцінка найкращих інтересів дитини при прийнятті рішення у справах про захист її сімейних прав та інтересів у цивільному судочинстві повинна проводитись відповідно до загальних та спеціальних критеріїв найкращих інтересів дитини. Загальні критерії найкращих інтересів дитини визначені ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства». Спеціальні – залежать від певної категорії справ, що розглядається у цивільному судочинстві з метою захисту сімейних прав та інтересів дитини, та носять невичерпний характер. До таких критеріїв необхідно віднести: 1) потреби дитини щодо її психічного, психологічного розвитку, освіти, безпеки, стабільності, сімейного виховання; 2) прихильність дитини до кожного із батьків та інших членів сім'ї; 3) минулий досвід дитини, пов'язаний із застосуванням до дитини будь-якої форми жорстокого поводження, насилля тощо; 4) можливість батьків чи інших відповідальних осіб забезпечувати потреби дитини та умови проживання; 5) збереження особистих взаємин з особами, до яких у дитини є почуття прихильності; 6) дотримання балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в інтересах дитини тощо;

визначено поняття захисту сімейних прав та інтересів дитини як діяльності уповноважених осіб та юрисдикційних органів, спрямованої на відновлення порушених, невизнаних, оспорюваних сімейних прав та інтересів дитини або встановлення безспірних суб'єктивних сімейних прав та інтересів дитини, а в деяких випадках – недопущення чи попередження порушення прав та інтересів дитини в майбутньому;

встановлено, що право на захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві виникає у таких випадках: порушення, невизнання, оспорювання сімейних прав та інтересів дитини; необхідності встановлення юридичного факту або зміни правового статусу дитини для реалізації охоронюваного законом інтересу дитини або попередження та

недопущення порушення прав та інтересів дитини в майбутньому. Право на звернення до суду у порядку цивільного судочинства у випадках посягань на сімейні права та інтереси дитини гарантується кожній дитині як особисто у передбачених законом випадках, так і через законних представників, органи та осіб, яким законом надано право на звернення до суду в інтересах дитини;

запропоновано справи про захист сімейних прав та інтересів дитини, що розглядаються у порядку цивільного судочинства, поділити на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини (про визначення місця проживання малолітньої дитини; про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї; про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; про відібрання батьками малолітньої дитини від інших осіб, які тримають її не на підставі закону або рішення суду; про позбавлення та поновлення батьківських прав; про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав); справи про зміну правового статусу дитини та інших учасників сімейних відносин (про усиновлення, про визнання батьківства, материнства, про оспорювання батьківства тощо); справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини (про стягнення аліментів на утримання дитини, про зміну розміру аліментів, про оплату додаткових витрат на дитину, про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення); справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства (про видачу і продовження обмежувального припису щодо кривдника дитини);

обґрунтовано доцільність встановлення обов'язкового досудового порядку вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини, встановлення порядку спілкування з дитиною, батьки якої проживають окремо, шляхом медіації. У разі оголошення в Україні пандемії, воєнного та надзвичайного стану вирішення таких спорів проводити шляхом онлайн-медіації;

доведено необхідність створення у цивільному судочинстві обов'язкової внутрішньої спеціалізації суддів із сімейних справ щодо захисту прав та інтересів дитини, що пов'язане з необхідністю врахування її істотних особливостей, таких, як: вік дитини; психологічний стан дитини; умови виховання дитини; сфери спілкування та інших факторів, що відрізняють дитину від дорослої людини;

запропоновано визначити у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини альтернативну територіальну юрисдикцію (підсудність) та надати можливість розглядати такі справи також судам за зареєстрованим місцем проживання чи перебування дитини;

аргументовано необхідність відновлення у нормах цивільного процесуального права такого засобу доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків;

доведено необхідність розширення суб'єктного складу осіб, які мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, і наділити таким правом на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19, воєнного чи надзвичайного стану свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та експертів з питань права;

запропоновано надати суду можливість застосувати передбачені ч. 4 ст. 232 ЦПК України повноваження щодо видалення учасника справи із зали судового засідання не лише у випадку допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, а й при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини – на час заслуховування судом її думки, незалежно від того, який процесуально-правовий статус у цій справі має дитина;

обґрунтовано доцільність визначення окремою умовою неможливість поновлення батьківських прав з метою захисту найкращих інтересів дитини у випадку, якщо батьки були позбавлені батьківських прав з підстави вчинення батьком або матір'ю умисного кримінального правопорушення щодо своєї дитини;

запропоновано встановити правило про неможливість зменшення у судовому порядку розміру аліментів на утримання дитини, якщо за рішенням суду встановлено сплату мінімального гарантованого розміру аліментів на утримання дитини, встановленого законом;

доведено необхідність наділення боржника правом на подання заяви про скасування судового наказу, виданого відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України, якщо боржник надасть суду докази, які свідчать про невідповідність дійсності наданих заявником даних про місце проживання дитини, а також у випадках, якщо заявник приховав від суду факт укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно;

з метою узгодження норм СК України та ЦПК України запропоновано закріпити у ст. 19 СК України положення про обов'язкову участь органів опіки та піклування для надання висновку при розгляді судами справ про усиновлення та надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

аргументовано доцільність розгляду справ про усиновлення колегією у складі трьох суддів;

запропоновано встановити на законодавчому рівні строк у один рік після припинення та скасування воєнного стану для здійснення службами у справах дітей особливого нагляду за умовами проживання і виховання дітей, усиновлених під час воєнного періоду, з метою перевірки відповідності такого усиновлення найкращим інтересам дитини;

обґрунтовано неприпустимість введення спрощеного порядку усиновлення дитини в період воєнного стану та необхідність посилення контролю службами у справах дітей за усиновленням дітей у цей час;

доведено, що обмежувальний припис є одним із засобів захисту сімейних прав та інтересів дитини, оскільки спрямований на захист дитини від домашнього насильства, тоді як домашнє насильство, як правило, вчиняється саме у сім'ї, а кривдником, переважно, є теперішній або колишній учасник сімейних правовідносин, що впливає з самого нормативного визначення поняття «домашнє насильство»;

аргументовано, що постраждала від домашнього насильства дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на самостійне звернення до суду у справах про видачу обмежувального припису;

запропоновано надати суду право покласти обов'язок оплати судових витрат на недобросовісного заявника у справах про видачу обмежувального припису;
вдосконалено:

поняття самозахисту сімейних прав та інтересів дитини в частині визначення його як дій, спрямованих не тільки на припинення порушення або загрози порушення сімейних прав та інтересів дитини, а також на відновлення її порушених сімейних прав та інтересів. Конкретизовано коло осіб, які здійснюють такий захист, включаючи саму дитину;

науковий підхід щодо юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту сімейних прав та інтересів дитини в частині розширення їх переліку. Так, серед юрисдикційних форм окремо виділено міжнародну форму захисту сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини, а серед неюрисдикційних – сімейну mediaцію;

набуло подальшого розвитку:

висновок про необхідність відновлення посади Уповноваженого Президента України з прав дитини з метою посилення інституційного механізму держави у сфері захисту прав та інтересів дітей;

висновок про доцільність надання суду права вийти за межі заявлених вимог у справах про розірвання шлюбу, а саме у судовому рішенні визначити місце проживання малолітньої дитини, народженої у такому шлюбі, разом з одним із батьків, навіть якщо про це не було заявлено позовної вимоги, за умови, що між батьками відсутній спір щодо цього питання;

наукове положення про правовий статус позивача та заявника у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини. Обґрунтовано, що у справах про стягнення аліментів на утримання дитини та інших цивільних справах про захист її сімейних прав та інтересів саме дитина виступає особою, яка є учасником справи та має процесуальний правовий статус позивача у справах позовного провадження, а у справах наказного провадження – правовий статус заявника;

наукове положення про зміст предмета доказування. Зазначено, що зміст предмету доказування залежить від особливостей справ щодо захисту сімейних

прав та інтересів дитини. Встановлення кола фактів (обставин), що підлягають доказуванню у цивільному судочинстві у справах про захист прав та інтересів дитини, є неможливим без визначення тієї норми права, на підставі якої повинен бути вирішений цей спір;

теза про участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції в частині доведення необхідності поширення дії положень ч. 4 ст. 212 ЦПК України щодо спрощеного порядку автентифікації учасників справи, коли вони беруть участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, також на випадок розгляду судами справ в умовах воєнного або надзвичайного стану;

наукове положення про порядок розгляду справ про усиновлення дитини в частині обґрунтування необхідності обов'язкового розгляду таких справ у закритому судовому засіданні з метою забезпечення таємниці усиновлення;

науковий підхід до розмежування понять «обмежувальний припис» та «терміновий заборонний припис» в частині зазначення про їх різні значення, порядок та мету накладення. Обмежувальний припис покликаний захистити постраждалу особу від повторного акту домашнього насильства, тоді як терміновий заборонний припис є засобом швидкого реагування, що застосовується у випадку наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю потерпілої особи;

наукові положення про обмежувальний припис в частині визначення його правової природи, мети, функцій та порядку накладення. Обґрунтовано, що обмежувальний припис є тимчасовим заходом, який виконує захисну, запобіжну та попереджувальну функції і накладається з метою запобігання вчиненню домашнього насильства та створення безпеки для потерпілих осіб, з огляду на наявність ризиків, передбачених законом, до вирішення питання про притягнення кримінального до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві;

правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін до чинного цивільного процесуального та сімейного законодавства України з метою удосконалення процедури захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві;

правозастосовній діяльності – при розгляді судами цивільних справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини;

навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільний процес», «Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах», «Розгляд сімейних та спадкових справ», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», а також на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, доповідалися та обговорювалися на таких науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів: Міжнародній науковій конференції присвяченій 120-річчю від дня народження «Життя І. В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (м.Одеса, 13 грудня 2008 р.); Науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу та молодих науковців «Законність і правопорядок у сучасній Україні» (м.Одеса, 19-20 грудня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного, «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м.Одеса, 12 лютого 2010 року); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного, «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько- викладацького складу ім. Ю. С. Червоного «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м.Одеса, 13 грудня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науковій інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С. В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Засіданні круглого столу «Система забезпечення договірних зобов'язань в праві та законі» (м. Одеса, 14 листопада 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики» (м. Одеса, 17 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Засіданні круглого столу «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.); Засіданні круглого столу «Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права» (м. Одеса, 5 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права» (м. Одеса, 08 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Засіданні круглого

столу «Особливості розгляду сімейних спорів» (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від дня народження Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.); Засіданні круглого столу «Новели цивільного процесуального кодексу України» (м. Одеса, 26 березня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. Ю. С. Червоного «Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса «Новели цивільного процесуального законодавства» (м. Одеса, 16 травня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 13 грудня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Новели цивільного процесуального законодавства» (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного «Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» (м. Одеса, 18 грудня 2020 р.); Засіданні круглого столу «Альтернативні способи вирішення цивільних спорів» (м. Одеса, 29 березня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного «Захист прав людини у цивільному судочинстві» (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, відображено в 1 монографії у співавторстві, 24 наукових статтях, з яких 15 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статей – у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку; 4 статі – у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection, а також у 37 тезах доповідей на

науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів та у 13 інших публікаціях, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що містять п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (481 найменування) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 444 сторінки, з яких основний зміст – 368 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження, визначено зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, грантами, мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, зазначено про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Загальнотеоретичні засади захисту сімейних прав та інтересів дитини» складається з двох підрозділів та присвячений характеристиці методологічного підґрунтя та вибору напрямку дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини, а також визначенню поняття, особливостей, форм і способів захисту її сімейних прав та інтересів.

У **підрозділі 1.1. «Методологія та вибір напрямку дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини»** охарактеризовано методологічну основу дисертаційного дослідження, що складається з основних методологічних підходів, таких, як: аналіз і синтез; діалектичний метод; формально-юридичний метод; системний підхід; історико-правовий метод дослідження; компаративістський підхід тощо. Окреслено вибір напрямку дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму дії принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Аргументовано необхідність враховувати при прийнятті судом відповідного рішення при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини загальні критерії найкращих інтересів дитини, які визначені у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», та спеціальні критерії. На підставі аналізу фахової літератури, актів чинного законодавства України та окремих зарубіжних країн, судової практики запропоновано перелік спеціальних критеріїв визначення найкращих інтересів дитини та рекомендації щодо їх застосування судом при розгляді цивільних справ про захист сімейних прав та інтересів дитини.

У **підрозділі 1.2. «Поняття, особливості, форми та способи захисту сімейних прав та інтересів дитини»** визначено авторське поняття та особливості захисту сімейних прав та інтересів дитини. Встановлено, що право на захист сімейних прав та інтересів дитини є самостійним суб'єктивним правом, що має матеріально-правову природу та є підставою

виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Аргументовано, що право на захист взагалі та захист сімейних прав та інтересів дитини зокрема, виникає залежно від видів проваджень (позовного, наказного, окремого). При цьому право на звернення до суду за захистом сімейних прав та інтересів дитини у порядку цивільного судочинства гарантується кожній дитині, як особисто у передбачених законом випадках, так і через законних представників, органи та осіб, яким законом надане право звернення до суду в інтересах дитини.

Запропоновано справи, що розглядаються у порядку цивільного судочинства щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, поділити на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини; справи про зміну правового статусу дитини та інших осіб; справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини; справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства.

Аргументовано доцільність відновлення інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини з урахуванням надання йому права на звернення до суду з метою захисту прав та інтересів дитини. Сформульовано авторське визначення поняття самозахисту сімейних прав та інтересів дитини.

Запропоновано встановити на законодавчому рівні обов'язковий досудовий порядок врегулювання спорів шляхом медіації щодо спору про визначення місця проживання малолітньої дитини та спору про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Аргументовано доцільність виділення серед юрисдикційних форм захисту сімейних прав та інтересів дитини міжнародної форми захисту Європейським судом з прав людини, а до неюрисдикційних форм запропоновано відносити сімейну медіацію.

Другий розділ «Оптимізація правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини» складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню ролі суду при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у порядку цивільного судочинства, визначенню правового статусу учасників судового процесу.

У підрозділі 2.1. «Роль суду у захисті сімейних прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві» охарактеризовано принципи цивільного судочинства, що застосовує суд при розгляді та вирішенні справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. Доведено необхідність застосовувати не тільки систему вже усталених вітчизняних теоретичних поглядів, але і міжнародні, європейські стандарти правосуддя, до яких необхідно віднести доступність судового захисту, право на справедливий суд, забезпечення найкращих інтересів дитини тощо. Також при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини суд повинен дотримуватися принципів сімейного права.

Зроблено висновок про доцільність надання суду права вийти за межі заявлених вимог у справах про розірвання шлюбу та у судовому рішенні

визначити місце проживання малолітньої дитини, народженої у такому шлюбі, разом з одним із батьків, навіть якщо про це не було заявлено позовної вимоги, за умови, що між батьками відсутній спір щодо цього питання.

Аргументовано доцільність створення в нашій державі у цивільній юрисдикції обов'язкової внутрішньої спеціалізації загальних судів, з функціонуванням суддів, які спеціалізуватимуться на розгляді сімейних справ.

У **підрозділі 2.2. «Правовий статус дитини у цивільному судочинстві»** визначається співвідношення таких понять, як «дитина», «людина», «особа (фізична особа)», «особа, яка не досягла повноліття», «малолітні особи» та «неповнолітні особи».

Визначено поняття правового статусу дитини у цивільному судочинстві при розгляді справ щодо захисту її сімейних прав та інтересів як стану особи, яка не досягла повноліття, у межах цивільних процесуальних правовідносин, обумовленого виконуваною нею процесуальною функцією, характером її юридичного інтересу в результаті розгляду справи, що становить систему елементів, серед яких цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність, цивільні процесуальні права та обов'язки.

На підставі проведеного дослідження виокремлено та охарактеризовано основні властивості правового статусу дитини у цивільному судочинстві при розгляді справ щодо захисту її сімейних прав та інтересів.

Зазначено, що одним із процесуальних прав дитини у цивільному судочинстві є право висловити свою думку при вирішенні справ щодо захисту її сімейних прав та інтересів. Оскільки у судовому порядку висловлює свою думку саме дитина, то при вирішенні справи щодо її захисту суди повинні ретельно вивчати індивідуальні обставини кожної справи та потреби кожної дитини, яка висловлює свою думку.

У **підрозділі 2.3. «Склад учасників справи у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини»** на підставі аналізу доктринальних досліджень, законодавства України та матеріалів судової практики надано характеристику правовому статусу позивача, відповідача, третьої особи у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини у порядку позовного провадження, заявника та боржника – у порядку наказного провадження, заявника та заінтересованої особи – у порядку окремого провадження. Також визначено процесуально-правовий статус органів опіки та піклування у разі їх звернення до суду з позовною заявою (заявою) про захист сімейних прав та інтересів дитини. Значну увагу приділено дослідженню питання участі органів опіки та піклування для надання висновку по справі щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві.

Виявлено хибну судову практику, коли суд залучає до участі у деяких категоріях справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини орган ДРАЦС, що не відповідає чинному законодавству.

У підрозділі 2.4. *«Представництво у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини»* проаналізовано основні підходи до визначення поняття представництва у цивільному судочинстві. Акцентовано увагу на тому, що представництво у цивільному судочинстві слід розуміти як правовідносини, у яких представник здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах особи, яка є учасником справи, з метою захисту її прав, свобод та інтересів в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону або договору. При дослідженні представництва у цивільному судочинстві у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини розглянуто питання про процесуальні права та обов'язки представника та його місце серед учасників судового процесу з урахуванням змін у цивільному процесуальному законодавстві України щодо представництва у суді.

Підтримано точку зору науковців, що неповнолітня особа не має права на укладення договору доручення щодо захисту її прав та інтересів представником у цивільному судочинстві, оскільки відповідно до норм цивільного законодавства особа, яка виступає довірительом у договорі доручення, повинна мати повну цивільну дієздатність.

Третій розділ «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні» складається з чотирьох підрозділів, присвячених дослідженню загальних питань звернення до суду, особливостей підготовки справ до розгляду та судового розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у порядку позовного провадження.

У підрозділі 3.1. *«Територіальна юрисдикція (підсудність) цивільних справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні»* проаналізовано види територіальної підсудності щодо розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Запропоновано на законодавчому рівні встановити застосування до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини альтернативної територіальної юрисдикції (підсудності) та надати можливість розглядати такі справи також судам за зареєстрованим місцем проживання чи перебування дитини.

Встановлено, що якщо суд знаходиться на окупованій території або на території, де ведуться активні бойові дії, то відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду щодо зміни територіальної підсудності справ у цивільному судочинстві в умовах воєнного стану його робота тимчасово припиняється та змінюється територіальна підсудність справ. Після такого розпорядження суд не має права приймати позовні заяви (заяви) до свого провадження та розглядати жодної справи, в тому числі й справи щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. Якщо ж така позовна заява (заява) надійшла до суду після видання розпорядження, суд направляє таку заяву за визначеною підсудністю у цьому розпорядженні. Крім того, суду необхідно повідомити всіх учасників судового процесу щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини про зміну територіальної підсудності та вказати, який суд буде розглядати таку справу.

У підрозділі 3.2. «Предмет доказування та докази у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні» на підставі аналізу доктринальних досліджень, законодавства України та матеріалів судової практики визначено поняття судових доказів, а також змісту предмета доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, який залежить від особливостей справ щодо захисту її сімейних прав та інтересів. Судові докази у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини – це єдине поняття, що становить взаємозв'язок відомостей про будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для вирішення справи, які передбачені засобами доказування, що містять ці дані.

Додатково аргументовано необхідність відновити у нормах цивільного процесуального права такий засіб доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків, для усунення певних суперечностей у нормах цивільного процесуального права та запобігання неприпустимості змішування процесуальних статусів учасників судового процесу.

У підрозділі 3.3. «Відкриття провадження у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини та їх підготовка до розгляду» здійснено аналіз загальних та спеціальних правил цивільного судочинства щодо відкриття провадження у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини та встановлено, що для відкриття провадження у таких справах необхідним є дотримання загальних умов та передумов, з урахуванням особливостей, характерних для сімейних правовідносин. Додатково аргументовано, що до передумов виникнення права на звернення до суду за захистом не належить дотримання строку позовної давності, оскільки закінчення цього строку не перешкоджає реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у порядку позовного провадження. У справах наказного провадження законодавством передбачено, що якщо з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, суд відмовляє у видачі судового наказу. Однак це правило не застосовується до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини, оскільки до таких справ відповідно до п.п. 4-5 ч.1 ст. 161 ЦПК України належать лише справи про стягнення аліментів на утримання дитини, до яких позовна давність не застосовується.

Встановлено, що у справах про стягнення аліментів на утримання дитини, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, в ухвалі про

відкриття провадження суд зазначає, що справа є малозначною в силу закону та підлягає розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, посилаючись на ст. ст. 19, 274 ЦПК України.

Проаналізовано процесуальний порядок підготовки до судового розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини і визначено мету та завдання цієї стадії цивільного процесу. Досліджено питання про врегулювання спору шляхом укладення мирової угоди та встановлено, що вирішуючи питання про затвердження мирової угоди у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини, суд повинен керуватися інтересами дитини та в кожному випадку перевіряти, чи не суперечать таким інтересам умови мирової угоди.

У підрозділі 3.4. «Судовий розгляд справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у позовному провадженні» аргументовано необхідність поширення дії положень ч. 4 ст. 212 ЦПК України щодо спрощеного порядку автентифікації учасників справи, коли вони беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, також на випадки розгляду судами справ в умовах воєнного або надзвичайного стану для забезпечення належної реалізації принципу доступності правосуддя. Крім того, запропоновано розширення суб'єктного складу осіб, які мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, і наділення таким правом на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19, воєнного чи надзвичайного стану свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та експертів з питань права.

Запропоновано надати суду можливість застосовувати передбачені ч. 4 ст. 232 ЦПК України повноваження щодо видалення учасника справи із зали судового засідання не лише у випадку допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, а й при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини – на час заслуховування судом її думки, незалежно від того, який процесуально-правовий статус у цій справі має дитина.

На підставі аналізу чинного законодавства, судової практики та з метою належного забезпечення найкращих інтересів дитини доведено необхідність закріплення на законодавчому рівні положення, відповідно до якого неможливим є поновлення батьківських прав тих батьків, які були позбавлені батьківських прав з підстави вчинення ними або одним з них умисного кримінального правопорушення щодо своєї дитини.

Встановлено відмінності процедури розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини по суті у порядку спрощеного позовного провадження від процедури розгляду таких справ у порядку загального позовного провадження.

Четвертий розділ «Процесуальний порядок розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у наказному та окремому

провадженнях» складається з трьох підрозділів та присвячений дослідженню процесуального порядку розгляду справ про стягнення аліментів на утримання дитини у порядку наказного провадження та розгляду справ про усиновлення та видачу обмежувального припису у порядку окремого провадження.

У **підрозділі 4.1. «Особливості видачі судового наказу у справах про стягнення аліментів на утримання дитини»** з урахуванням основних концептуальних підходів, за результатами аналізу правозастосовної практики встановлено, що наказне провадження є самостійним видом, в порядку якого здійснюється цивільне судочинство, та має певні особливості. Аналізуючи норми цивільного процесуального, сімейного законодавства щодо розгляду справ про стягнення аліментів у порядку наказного провадження, аргументовано, що право на звернення з вимогою про стягнення аліментів у порядку наказного провадження можливо тільки відносно дитини, тобто особи, яка не досягла повноліття.

Зроблено висновок про необхідність надати право боржнику звернутися до суду з заявою про скасування судового наказу про стягнення аліментів на утримання дитини у випадках, коли боржник надав суду докази, які свідчать про невідповідність дійсності наданих заявником даних про місце проживання дитини, а також у випадках, якщо заявник приховав від суду факт укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно.

У **підрозділі 4.2. «Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини у порядку окремого провадження»** встановлено, що справи про усиновлення розглядаються виключно у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження та належать до справ про зміну правового статусу особи.

Підтримано точку зору науковців та юристів-практиків, які зазначають про недоцільність участі присяжних при розгляді справ у цивільному судочинстві. Аргументовано, що справи про усиновлення дитини є складними справами, оскільки вирішуються доля дитини та її майбутнє життя в новій сім'ї на правах дочки чи сина, здійснюється захист її прав та інтересів, тому доцільно залишити колегіальний розгляд справ про усиновлення, однак у складі трьох суддів. Додатково аргументовано, що з метою збереження таємниці усиновлення розгляд усіх справ про усиновлення дітей необхідно здійснювати обов'язково в закритому судовому засіданні незалежно від наявності клопотання заявника.

Запропоновано на законодавчому рівні встановити термін у один рік після припинення та скасування воєнного стану для здійснення службами у справах дітей особливого контролю за умовами проживання і виховання дітей, усиновлених під час воєнного періоду, з метою перевірки відповідності такого усиновлення найкращим інтересам дитини. Додатково аргументовано неможливість введення спрощеного порядку усиновлення дитини на період

воєнного стану і наголошено на необхідності посилення контролю за усиновленням дітей в означений час.

У *підрозділі 4.3. «Захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства»* обґрунтовано, що обмежувальний припис є одним із засобів захисту сімейних прав та інтересів дитини, оскільки спрямований на захист дитини від домашнього насильства, тоді як домашнє насильство, як правило, вчиняється саме у сім'ї, а кривдником, переважно, є теперішній або колишній учасник сімейних правовідносин, що впливає з самого нормативного визначення поняття «домашнє насильство». Досліджено процесуальний порядок розгляду справ про видачу обмежувального припису у порядку окремого провадження.

Підтримано позицію науковців, які розмежовують поняття «обмежувальний припис» та «терміновий заборонний припис», адже ці терміни мають різне значення, а накладення таких приписів – різний порядок та мету.

Встановлено, що дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на самостійне звернення до суду у справах про видачу обмежувального припису.

Доведено доцільність доповнення ст. 350-5 ЦПК України частиною четвертою, в якій передбачити право суду покласти всі судові витрати на заявника, якщо заявник діяв недобросовісно у справах про видачу обмежувального припису.

П'ятий розділ «Засади захисту сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини» складається з двох підрозділів та присвячений дослідженню питань щодо правового регулювання міжнародного захисту сімейних прав та інтересів дитини та значення практики Європейського суду з прав людини для захисту сімейних прав та інтересів дитини.

У *підрозділі 5.1. «Правове регулювання міжнародного захисту сімейних прав та інтересів дитини»* здійснено аналіз міжнародно-правових актів, що регулюють захист прав та інтересів людини взагалі та захист сімейних прав та інтересів дитини зокрема, та їх імплементації у національну юридичну практику. Встановлено, що на міжнародному рівні було прийнято достатньо актів, які регулюють захист сімейних прав та інтересів дитини, однак наразі не передбачають єдиного механізму захисту її сімейних прав та інтересів. Зазначено, що у зв'язку з оголошенням воєнного стану в Україні виникли нові проблеми щодо захисту прав та інтересів дітей: надання дитині негайного захисту, утримання, допомоги, створення для неї відповідних умов життя тощо.

У *підрозділі 5.2. «Значення практики Європейського суду з прав людини для захисту сімейних прав та інтересів дитини»* розглянуто та проаналізовано судову практику Європейського суду з прав людини щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. Зроблено висновок, що захист сімейних прав та інтересів дитини на міжнародному рівні може здійснюватися у різних формах, шляхом створення та застосування відповідних юридичних механізмів, у тому числі Європейським судом з прав людини.

Європейським судом з прав людини розглядаються справи про захист сімейних прав та інтересів дитини щодо порушення національними судами положень ст. 6 та ч. 1 ст. 8 Конвенції. При цьому заявником може виступати будь-яка людина, яка підпадає під юрисдикції Європейського суду з прав людини, в тому числі й дитина.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного наукового дослідження сформульовано низку теоретичних висновків щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, а також практичні рекомендації щодо вдосконалення актів чинного законодавства в цій сфері. До таких висновків, зокрема, належать наступні:

1. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві має здійснюватися через призму дії принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. При прийнятті юридичного рішення щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини уповноважені особи та органи повинні здійснити оцінку найкращих інтересів дитини, що потребує пошуку рівноваги між усіма складовими на момент прийняття відповідного рішення щодо конкретної дитини в певній ситуації. Така оцінка повинна проводитись тільки відповідальною особою, яка приймає рішення за можливою участю самої дитини відповідно до критеріїв забезпечення найкращих інтересів дитини, визначених у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», які пропонується вважати загальними. Крім того, необхідно враховувати інші критерії залежно від категорії справ, які розглядаються у цивільному судочинстві, а також залежно від особистості та індивідуальних особливостей кожної дитини, щодо якої здійснюється захист (спеціальні критерії). До таких спеціальних критеріїв найкращих інтересів дитини слід віднести: 1) потреби дитини щодо її психічного, психологічного розвитку, освіти, безпеки, стабільності, ставлення до сім'ї; 2) прихильність дитини щодо кожного із батьків та інших членів сім'ї; 3) минулий досвід дитини, пов'язаного із застосуванням до дитини будь-якої форми жорстокого поводження, насилля тощо; 4) можливість батьків чи інших відповідальних осіб забезпечувати потреби дитини та належні умови проживання; 5) збереження особистих взаємин з особами, до яких у дитини є почуття прихильності; 6) дотримання балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в інтересах дитини тощо.

2. Інститут захисту прав та інтересів дитини носить комплексний характер і включає захист прав та інтересів дитини, що виникають із цивільних, сімейних, житлових, трудових та інших правовідносин. Однією із складових захисту прав та інтересів дитини є захист її сімейних прав та інтересів, адже саме сім'я є тим середовищем, у якому повинна зростати та виховуватись дитина.

Захист сімейних прав та інтересів дитини – це діяльність уповноважених осіб та юрисдикційних органів, спрямована на відновлення порушених, невизнаних, оспорюваних сімейних прав та інтересів дитини або встановлення безспірних суб'єктивних сімейних прав та інтересів дитини, а в деяких випадках – недопущення чи попередження порушення прав та інтересів дитини в майбутньому.

3. Право на захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві виникає у випадках: порушення, невизнання, оспорювання сімейних прав та інтересів дитини; встановлення юридичного факту або зміни правового статусу дитини, необхідного для реалізації охоронюваного законом інтересу дитини або попередження та недопущення порушення прав та інтересів дитини у майбутньому. Право на звернення до суду в порядку цивільного судочинства у випадках посягань на сімейні права та інтереси дитини гарантується кожній дитині як особисто у передбачених законом випадках, так і через законних представників, органів та осіб, яким законом надане право звернення до суду в інтересах дитини.

4. Справи про захист сімейних прав та інтересів дитини, що розглядаються у порядку цивільного судочинства, можна поділити на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини (про визначення місця проживання малолітньої дитини; про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї; про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; про відібрання батьками малолітньої дитини від інших осіб, які тримають її не на підставі закону або рішення суду; про позбавлення та поновлення батьківських прав; про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав); справи про зміну правового статусу дитини та інших учасників сімейних відносин (про усиновлення, про визнання батьківства, материнства, про оспорювання батьківства тощо); справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини (про стягнення аліментів на утримання дитини, про зміну розміру аліментів, про оплату додаткових витрат на дитину, про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення); справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства (про видачу і продовження обмежувального припису щодо кривдника дитини).

5. Формами захисту сімейних прав та інтересів дитини є: юрисдикційна (судова, адміністративна, нотаріальна, міжнародний захист сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини) та неюрисдикційна (самозахист, що здійснюється самою дитиною або її законними представниками, сімейна mediaція).

Необхідно відновлення посади Уповноваженого Президента України з прав дитини з метою посилення інституційного механізму держави у сфері захисту прав та інтересів дітей з наділенням Уповноваженого та його представників повноваженнями щодо звернення до суду в інтересах дитини.

6. Самозахист сімейних прав та інтересів дитини – це дії, спрямовані на припинення порушення або загрози порушення сімейних прав та інтересів дитини, а також відновлення порушених її сімейних прав та інтересів, які здійснюються уповноваженими особами, зокрема батьками, усиновлювачами, опікунами чи піклувальниками або іншими особами, на вихованні яких на законних підставах знаходиться дитина, або самою дитиною без звернення до будь-яких юрисдикційних органів у спосіб, який не заборонений законом та не суперечить моральним засадам суспільства.

7. Аналіз зарубіжної практики сімейної медіації (Німеччини, Австрії, Данії, Фінляндії, Нідерландів, США тощо) та статистичних даних дає підстави для висновку, що застосування медіації для вирішення сімейних спорів є ефективною формою захисту сімейних прав та інтересів. Потрібна детальна правова регламентація на законодавчому рівні особливостей процедури сімейної медіації (СК України та Закон України «Про медіацію»).

Водночас не всі категорії справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини можливо вирішити шляхом сімейної медіації. Сімейну медіацію доцільно застосовувати до таких спорів, як: визначення місця проживання малолітньої дитини; встановлення порядку спілкування з дитиною, батьки якої проживають окремо. У зв'язку з цим запропоновано доповнити окремою нормою СК України про обов'язковий досудовий порядок вирішення зазначених спорів шляхом медіації. В умовах карантину, воєнного та надзвичайного стану такий обов'язковий досудовий порядок врегулювання сімейних спорів варто проводити шляхом онлайн-медіації. При цьому необхідно створити якісне правове підґрунтя для практичного впровадження сімейної онлайн-медіації в Україні.

8. Результати проведеного комплексного аналізу положень цивільного процесуального законодавства України дають підстави стверджувати, що передбачене ч. 2 ст. 13 ЦПК України право суду збирати судові докази за власною ініціативою, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб (тобто дітей), не поширюється на випадки захисту прав та інтересів дітей у порядку наказного провадження.

Видається доцільним надати суду право вийти за межі заявлених вимог у справах про розірвання шлюбу та у судовому рішенні визначити місце проживання малолітньої дитини, народженої у такому шлюбі, разом з одним із батьків, навіть якщо про це не було заявлено позовної вимоги, за умови, що між батьками відсутній спір щодо цього питання. У зв'язку з цим необхідно закріпити на законодавчому рівні з метою усунення суперечностей між нормами цивільного процесуального та сімейного законодавства правило, відповідно до

якого суду без порушення принципу диспозитивності цивільного судочинства, у виключних випадках, передбачених законом, надавалось би право вийти за межі заявлених вимог.

9. Розгляд та вирішення справ про захист сімейних прав та інтересів дитини повинні здійснюватися з урахуванням певних особливостей дітей як їх учасників: вік дитини; психологічний стан дитини; умови виховання дитини; сфери спілкування та інших факторів, що відрізняють дитину від дорослої особи. Зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судів (Великобританії, Німеччині, Італії, Франції, Японії тощо) свідчить про ефективність захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин, зокрема й дітей. Оскільки в цей час створення в Україні спеціалізованого сімейного суду пов'язане з істотними труднощами, видається доцільним впровадження у цивільній юрисдикції обов'язкової внутрішньої спеціалізації загальних судів, з функціонуванням суддів, які спеціалізуватимуться на розгляді сімейних справ, що сприятиме наближенню національної судової системи до європейських стандартів правосуддя.

10. Правовий статус дитини у цивільному судочинстві при розгляді справ щодо захисту її сімейних прав та інтересів – це стан особи, яка не досягла повноліття, у межах цивільних процесуальних правовідносин, обумовлений виконуваною нею процесуальною функцією, характером її юридичного інтересу в результаті розгляду справи, що становить систему елементів, серед яких цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність, цивільні процесуальні права та обов'язки.

Для правового статусу дитини у цивільному судочинстві щодо захисту її сімейних прав та інтересів є характерними такі ознаки: відповідно до норм сімейного законодавства (ч.1 ст. 6 СК України) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; у дитини відсутня повна цивільна процесуальна дієздатність, і тому вона не має права самостійно здійснювати свої права та обов'язки в суді, крім випадків передбачених законом; дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на звернення до суду особисто за захистом своїх сімейних прав та інтересів, якщо інше не визначено законом; у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини саме дитина виступає особою, яка є учасником справи, та має процесуальний правовий статус позивача у справах позовного провадження, а у справах наказного провадження – правовий статус заявника; захист прав та інтересів малолітньої та неповнолітньої особи в суді можуть здійснювати її законні представники або органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду з метою захисту прав та інтересів дитини; відповідно до цивільного процесуального законодавства, крім загальних прав та обов'язків учасників справи, дитині надано додаткові права у цивільному судочинстві, серед яких важливе місце займає право на висловлення своєї думки в суді, яке вона може самостійно реалізувати незалежно від обсягу її цивільної процесуальної дієздатності; неприпустимою є дискримінація прав

дитини за будь-якими ознаками; повинні бути забезпечені високі стандарти захисту прав дітей незалежно від країни походження та проживання конкретної дитини.

11. На підставі аналізу чинного законодавства та судової практики визначено правовий статус учасників справи щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у порядку позовного провадження, уточнено коло сторін у таких справах з огляду на наявну хибну судову практику: 1) позивачем у справах за позовом про визнання батьківства, пред'явленим матір'ю дитини, виступає сама дитина, а відповідачем є особа, яка вважається фактичним батьком неповнолітньої особи; у випадках, коли позов про визнання батьківства пред'являється особою, яка вважає себе батьком дитини, то відповідачем виступатиме дитина; мати в обох випадках виступатиме як законний представник прав та інтересів дитини; 2) позивачем у справах про позбавлення батьківських прав є сама дитина, а особи, які мають право пред'являти позов про позбавлення батьківських прав відповідно до ч. 1 ст. 165 СК України, є або законними представниками (один з батьків, опікун, піклувальник), або наділені правовим статусом органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування), відповідачем у справах про позбавлення батьківських прав є батьки або один з батьків (матір або батько) дитини (дітей) залежно від того, до кого пред'являється така позовна вимога; 3) позивачем у справах про поновлення батьківських прав є особа, яка була позбавлена батьківських прав (матір та/або батько), а відповідачем – сама дитина. Особи, яким дитина була передана на виховання за рішенням суду або органів опіки та піклування про встановлення опіки та піклування над дитиною, мають статус законного представника дитини у справах про поновлення батьківських прав; 4) позивачем у справах щодо оспорування батьківства, пред'явлених матір'ю дитини, є сама дитина, а мати дитини в такому випадку виступатиме законним представником дитини. Відповідачем буде особа, яка фігурує в актовому запису як батько дитини; 5) позивачем у справах про стягнення аліментів на утримання дитини є дитина, а особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти, є відповідачем.

У наказному провадженні у справах про стягнення аліментів на утримання дитини дитина має правовий статус заявника, боржником буде особа, яка зобов'язана утримувати дитину. Особи, які звертаються в інтересах дитини у цій справі, будуть виступати законним представником (матір, батько, усиновлювач, опікун, піклувальник) або органом та особою, які відповідно до закону мають право на звернення до суду в інтересах дитини.

Що стосується органів опіки та піклування у разі їх звернення до суду з позовною заявою (заявою) про захист сімейних прав та інтересів дитини, необхідно чітко дотримуватися положень ч. 1 ст. 56 ЦПК України, відповідно

до якої зазначені органи мають правовий статус органу, якому законом надане право звертатися до суду в інтересах дитини.

12. На підставі здійсненого аналізу норм матеріального та процесуального права встановлено необхідність внесення змін до ч. 1 ст. 58 ЦПК України щодо розширення кола зазначених у ній учасників справи, які мають право брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника, такими, як: заявник та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження, заявник та боржник у справах наказного провадження.

13. Видається доцільним застосування до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини альтернативної територіальної юрисдикції (підсудності) з наданням можливості розглядати такі справи також судам за зареєстрованим місцем проживання чи перебування дитини.

14. У судовому доказуванні в цивільному судочинстві обставини (факти), що підлягають доказуванню, конкретизуються з урахуванням особливостей кожної цивільної справи, зокрема справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. Встановлення кола фактів (обставин), що підлягають доказуванню у цивільному судочинстві у справах про захист прав та інтересів дитини, є неможливим без встановлення тієї норми права, на підставі якої повинен бути вирішений цей спір.

Для усунення певних суперечностей в нормах цивільного процесуального права та враховуючи неприпустимість змішування процесуальних статусів учасників судового процесу, видається доцільним відновити такий засіб доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків.

15. До передумов виникнення права на звернення до суду за захистом не належить дотримання строку позовної давності, оскільки закінчення цього строку не перешкоджає реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у порядку позовного провадження. Інша річ – наказне провадження. Однак до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини, що розглядаються у порядку наказного провадження відповідно до п.п. 4-5 ч.1 ст. 161 ЦПК України, належать лише справи про стягнення аліментів на утримання дитини, у яких позовна давність не застосовується.

16. У справах про стягнення аліментів на утримання дитини суд в ухвалі про відкриття провадження має зазначати, що справа є малозначною в силу закону та підлягає розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, посилаючись на ст. ст. 19, 274 ЦПК України.

Вирішуючи питання про затвердження мирової угоди у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини, суд повинен керуватися інтересами дитини та в кожному випадку перевіряти, чи не суперечать таким інтересам умови мирової угоди. При цьому, наприклад, у справах про визначення місця проживання малолітньої дитини, про стягнення аліментів на утримання дитини

тощо допускається та навіть бажаним є укладення мирової угоди, тоді як в інших категоріях справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини укладення мирової угоди взагалі не допускається. Це такі справи, як: про позбавлення та поновлення батьківських прав; про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав; про визнання та оспорування батьківства тощо.

17. Більшість справ про захист сімейних прав та інтересів дитини розглядається в порядку загального позовного провадження. Такий розгляд справ по суті в порядку загального позовного провадження здійснюється у судовому засіданні, про що суд повідомляє учасників справи. На період дії карантину законодавець встановив більш просту форму дистанційної участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Видається необхідним поширення дії положень ч. 4 ст. 212 ЦПК України щодо спрощеного порядку автентифікації учасників справи, коли вони беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, також на випадки розгляду судами справ в умовах воєнного або надзвичайного стану для забезпечення належної реалізації принципу доступності правосуддя. Крім того, необхідно розширити суб'єктний склад осіб, які мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, і наділити таким правом на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19, воєнного чи надзвичайного стану свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та експертів з питань права.

18. Процесуальні особливості розгляду по суті у порядку позовного провадження цивільних справ, пов'язаних із захистом сімейних прав та інтересів дитини, здебільшого залежать від категорій справ. Характерними спільними особливостями для всієї групи справ про захист сімейних прав та інтересів дитини є такі: по-перше, наявність права дитини незалежно від обсягу дієздатності безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; по-друге, необхідність участі органу опіки та піклування для надання висновку по справі у випадках, передбачених законом; по-третє, заінтересованість держави у забезпеченні пріоритетного захисту прав та інтересів дитини та дія принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

19. Пропонується надати суду можливість застосовувати передбачені ч. 4 ст. 232 ЦПК України повноваження щодо видалення учасника справи із зали судового засідання не лише у випадку допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, а й при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини – на час заслуховування судом її думки, незалежно від того, який процесуально-правовий статус у цій справі має дитина. Суди повинні уважно оцінювати всі наявні докази у справі в їх сукупності та враховувати думку дитини. У контексті визначення її найкращих інтересів необхідно брати до уваги підстави формування такої думки.

20. Відмінності процедури розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини по суті у порядку спрощеного позовного провадження від процедури розгляду таких справ у порядку загального позовного провадження полягають у такому: 1) розгляд справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судове засідання не проводиться; 2) перше судове засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі (ст. 279 ЦПК України); 3) розгляд справи по суті у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється за загальними правилами без виклику учасників справи на підставі наявних матеріалів; 4) у спрощеному позовному провадженні не розглядається зустрічний позов; 5) на відміну від інших видів провадження у малозначних справах, що розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження, представником може бути не тільки адвокат, а також особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність; 6) при розгляді справи у порядку спрощеного позовного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків; 7) якщо розгляд справи спрощеного позовного провадження проводиться в судовому засіданні, то судові дебати не проводяться.

21. До особливостей розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у порядку наказного провадження, що виокремлюють його від інших видів проваджень, належать такі: 1) в порядку наказного провадження серед усіх категорій справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини можуть розглядатись лише справи за вимогами про стягнення аліментів на утримання дитини (дітей); 2) розгляд справ наказного провадження здійснюється за спрощеною процедурою (в скорочені строки без виклику учасників справи на підставі безспірних письмових доказів, поданих заявником); 3) спрощений порядок розгляду справ у наказному провадженні обумовлений безспірністю суб'єктивного права заявника, що підлягає судовому захисту, за наявності факту його порушення боржником; 4) відсутність дії принципу змагальності; 5) у справах за вимогами про стягнення аліментів на утримання дитини відсутня можливість пред'явлення боржником заяви про скасування судового наказу; 6) у наказному провадженні можна стягнути аліменти лише у розмірі, прямо передбаченому законом; 7) вимогу про стягнення аліментів не можна в наказному провадженні поєднувати з вимогами про визнання та оспорування батьківства; 8) судовий наказ є виконавчим документом та у справах про стягнення аліментів на утримання дитини підлягає негайному виконанню.

22. Особа, яка сплачує аліменти на утримання дитини, не має права на пред'явлення позову про зменшення розміру аліментів, якщо дитина отримує мінімальний гарантований розмір аліментів і не важливо, за яким судовим актом

здійснюється сплата аліментів – за рішенням суду чи за судовим наказом. Для правильного застосування актів законодавства у судовій практиці видається необхідним на законодавчому рівні встановити правило про неможливість зменшення у судовому порядку розміру аліментів на утримання дитини, якщо за рішенням суду встановлено оплату мінімального гарантованого розміру аліментів на утримання дитини, встановленого законом.

23. Не порушуючи пріоритетність захисту інтересів дитини у справах про стягнення аліментів на її утримання у порядку наказного провадження, необхідно надати право боржнику звернутися до суду з заявою про скасування судового наказу про стягнення аліментів на утримання дитини у випадках, коли боржник надав суду докази, що свідчать про невідповідність дійсності наданих заявником даних про місце проживання дитини, а також у випадках, якщо заявник приховав від суду факт укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно.

24. До заінтересованих осіб у справах про усиновлення необхідно віднести дитину, яку заявники бажають усиновити. Участь дитини у судовому засіданні у справах про усиновлення зумовлена не лише необхідністю з'ясування судом наявності її згоди на усиновлення, а й тим, що згода дитини також необхідна на зміну імені, якщо така дитина звикла до даного імені та усвідомлює факт усиновлення. Вирішення питання про вік дитини, з якого вона може надати свою згоду, залежить від фізичного або психічного розвитку дитини. Закріплення в законі конкретного віку дитини, з якого вона може усвідомлено висловити свою думку в суді з приводу усиновлення, суперечитиме принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Залучення до участі у розгляді справ про усиновлення дитини органів ДРАЦС та прокурора є недоцільним.

З метою узгодження норм СК України та ЦПК України пропонується закріпити у ст. 19 СК України положення про обов'язкову участь органів опіки та піклування для надання висновку при розгляді судами справ про усиновлення. Така пропозиція стосується й справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Заслугує на підтримку точка зору науковців та юристів-практиків про недоцільність участі присяжних при розгляді справ про усиновлення. У справах про усиновлення дитини видається доцільним залишити колегіальний розгляд у складі трьох суддів таких справ, що дозволяє більш повно забезпечити дотримання найкращих інтересів дитини.

З метою збереження таємниці усиновлення розгляд усіх справ про усиновлення дітей необхідно здійснювати обов'язково в закритому судовому засіданні незалежно від наявності клопотання заявника.

25. В умовах воєнного стану необхідно більш ретельно перевіряти обставини усиновлення дітей, оскільки справжня мета, яку переслідують усиновлювачі, може бути далека від забезпечення найкращих інтересів дитини.

Введення спрощеного порядку усиновлення дитини на період воєнного стану є не можливим, а, навпаки, необхідно посилити контроль за усиновленням дітей у цей час. Видається доцільним на законодавчому рівні встановити термін у один рік після припинення або скасування воєнного стану для здійснення службами у справах дітей контролю за умовами проживання і виховання дітей, усиновлених під час воєнного періоду, з метою перевірки чи відповідає таке усиновлення найкращим інтересам дитини.

26. З метою запобігання та протидії домашньому насильству цивільним процесуальним законодавством передбачається процедура видачі обмежувального припису. Обмежувальний припис є одним із засобів захисту сімейних прав та інтересів дитини, оскільки спрямований на захист дитини від домашнього насильства, тоді як домашнє насильство, як правило, вчиняється саме у сім'ї, а кривдником, переважно, є теперішній або колишній учасник сімейних правовідносин, що впливає з самого нормативного визначення поняття «домашнє насильство».

Необхідно розмежовувати поняття «обмежувальний припис» та «терміновий заборонний припис», адже вони мають різні значення, мету та порядок накладення. Обмежувальний припис покликаний захистити постраждалу особу від повторного акту домашнього насильства, тоді як терміновий заборонний припис є засобом швидкого реагування, що застосовується у випадку наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю потерпілої особи. Відмінність також полягає у терміні дії цих приписів: обмежувальний припис видається на строк від 1 до 6 місяців, у той час як терміновий заборонний припис – на строк до 10 днів.

Обмежувальний припис за своєю суттю не є заходом покарання особи (на відміну від норм, закріплених у КУпАП та КК України), а виступає тільки тимчасовим заходом, який виконує захисну, запобіжну та попереджувальну функції. Він накладається з метою запобігання вчиненню домашнього насильства та створення безпечних умов для постраждалих осіб з огляду на наявність ризиків, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до вирішення питання про притягнення кривдника до відповідальності, передбаченої нормами адміністративного або кримінального законодавства.

Віднесення справ про видачу обмежувального припису до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини дає підстави стверджувати, що постраждала від домашнього насильства дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на самостійне звернення до суду у справах про видачу обмежувального припису.

Аналіз судової практики про видачу обмежувального припису щодо кривдника дитини свідчить про те, що в деяких випадках батьки діють недобросовісно та вирішують свої особисті або майнові конфлікти, маніпулюючи при цьому самою дитиною. У зв'язку з цим у таких випадках

аргументовано доцільність доповнити ч. 4 ст. 350-5 ЦПК України, в якій закріпити норму про право суду покласти всі судові витрати на заявника, якщо заявник діяв недобросовісно.

27. На підставі аналізу чинного законодавства України та судової практики сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законодавчих актів щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, зокрема:

до Цивільного процесуального кодексу України:

частину 7 ст. 7 ЦПК України викласти у такій редакції:

«7. Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом. З метою забезпечення таємниці усиновлення, розгляд справ про усиновлення дитини проводиться у закритому судовому засіданні»;

частину 1 ст. 13 ЦПК України доповнити абзацом другим такого змісту:

«Суд вправі вийти за межі заявлених вимог лише у випадках, прямо передбачених законом»;

частину 1 ст. 28 ЦПК України викласти у такій редакції :

«1. Позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, пред'явлені на захист прав та інтересів дитини, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача»;

частину 2 ст. 34 ЦПК України викласти у такій редакції :

«2. У випадках, встановлених цим Кодексом, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. Справи про усиновлення у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів»;

частину 1 ст. 58 ЦПК України викласти у такій редакції :

«1. Учасники справи можуть брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника»;

частину 2 ст. 76 ЦПК України доповнити пунктом 4 у такій редакції:

«4) пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків»;

частину 1 ст. 172 ЦПК України викласти у такій редакції:

«1. У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили»;

частину 4 ст. 212 ЦПК України викласти у такій редакції :

«4. Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), та під час воєнного чи надзвичайного стану учасники справи, представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, експерт з питань права можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України»;

частину 4 ст. 293 ЦПК України викласти у такій редакції :

«4. У випадках, встановлених пунктами 1, 3, 9, 10 частини другої цієї статті, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних, а у випадках, встановлених пунктом 4 частини другої цієї статті, розгляд справ проводиться судом у складі трьох суддів»;

пункт 3 частини 1 ст. 350-2 ЦПК України викласти у такій редакції:

«3) батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачухою або вітчимою дитини, а також органом опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, - у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, - у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а також самою дитиною, яка досягла чотирнадцяти років, якщо вона постраждала від домашнього насильства»;

статтю 350-5 ЦПК України доповнити частиною 4 такого змісту:

«4. Суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує з заявника всі судові витрати».

До Сімейного кодексу України:

частину 1 ст. 18 СК України викласти у такій редакції:

«1. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу, крім випадків передбачених цим Кодексом»;

частину 4 ст. 19 СК України доповнити абзацом другим такого змісту :

«При розгляді судом справ про усиновлення та надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою»;

частину 4 ст. 152 СК України викласти у такій редакції :

«4. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років, крім випадків, передбачених цим Кодексом»;

доповнити окремою частиною 3-1 ст. 169 СК України :

«3-1. Поновлення батьківських прав неможливо, якщо мати, батько позбавлені батьківських прав з підстави, визначеної пунктом шостим частини першої статті 164 цього Кодексу»;

доповнити ст. 192 СК України частиною другою такого змісту:

«2. У разі, якщо судовим рішенням визначений мінімальний гарантований розмір аліментів на утримання дитини відповідно до частини другої статті 182 цього Кодексу, то особа, яка сплачує аліменти, не має права на пред'явлення позову про зменшення розміру аліментів на утримання дитини»;

частину 2 ст. 207 СК України викласти в такій редакції :

«2. Усиновлення дитини провадиться у її найкращих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя».

До Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

доповнити частину 3 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» окремим абзацом такого змісту :

«У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення цивільного судочинства щодо сімейних спорів за участю неповнолітніх осіб» та інші пропозиції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації: ***Монографії:***

1. Волкова Н. В., Шкорупеев Д. А. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів : монографія / передм. Н. Ю. Голубева ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. 192 с.

Із змісту: Розділ 4. С. 135-174.

Наукові статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus:

2. Volkova N, Prytuliak V., Tsal-Tsalko Y., Yanitska I., Poliuk Y. General characteristics of the claim in the countries of the anglo-saxon and continental law. *Revista Amazonia Investiga*. 2019. № 22. P. 350–356. URL: <http://www.udla.edu.co/revistas/index.php/amazonia-investiga/article/download/1659/pdf>

3. Chornous Y., Volkova N., Zghama A., Tsal-Tsalko Y., Tsybulska O. Res judicata in civil, economic and criminal proceedings in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019., Vol. X, 3(41). P. 753–761. URL: <https://www.scimagojr.com/journalsearch.php?q=21100286923&tip=sid&clean=0>

4. Mykolenko O., Dryshliuk V., Volkova N., Prytuliak V., Verba O. E-JUSTICE: theoretical principles and problems of realization of the right to judicial protection in the conditions of digitalization. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21 №. 10. P. 295–301. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202110/20211042.pdf

5. Volkova N., Lisitsyna Y., Yasin I., Andrusyshyn R., Karmazina C. El fenómeno de la violencia doméstica: métodos modernos de prevención y medios eficaces de protección. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. 13(37). P. 305–320. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/38059>

Наукові статті у фахових виданнях України:

6. Волкова Н. В. Засоби індивідуалізації фізичних осіб (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 83–86.

7. Волкова Н. В. Щодо питання правового режиму імені фізичних осіб. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 103–106.

8. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною (окремі аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 124–132.

9. Волкова Н. В. Представництво в цивільному процесі: поняття, мета та завдання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 397–401.

10. Волкова Н. В. Докази у справах про визначення місця проживання дитини (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 2. С. 111–113.

11. Волкова Н. В. Деякі питання участі адвоката як представника у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 328–333.

12. Волкова Н. В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства у судовому порядку (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 81–84.

13. Волкова Н. В. Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 6-1, Т. 1. С. 127–130.

14. Волкова Н. В. Щодо визначення підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи при розгляді справ у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 91–94.

15. Волкова Н. В. Щодо участі прокурора у цивільному процесі (окремі аспекти). *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 115–121.

16. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо оспорування батьківства у цивільному судочинстві (окремі аспекти). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 105–110.

17. Волкова Н. В. Окремі аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 133–137.

18. Волкова Н. В. Форма захисту сімейних прав та інтересів дитини. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 81–85.

19. Волкова Н. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2019. № 34 (спецвипуск «Цивільний процес»). С. 37–41.

20. Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 19–23.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

21. Волкова Н. В. Производство по гражданскому делу об определении места жительства малолетнего ребенка до судебного рассмотрения. *Leges vitae*. 2017. № 11/2 (311). С. 37–40.

22. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ про поновлення батьківських прав у судовому порядку (окремі аспекти). *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 218–223.

23. Волкова Н. В. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 5. С. 66–70.

24. Волкова Н. В. Міжнародно-правовий захист сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2018. № 1 (29). С. 84–87

25. Волкова Н. В. Щодо правового регулювання захисту прав та інтересів дитини від домашнього насильства (окремі аспекти). *Art and Science. Estonia*. 2021. № 5. С. 53–66. URL: <https://www.artandscience.info/index.php/journal/article/view/57/57>

Тези доповідей і наукових повідомлень:

26. Волкова Н. В. Право фізичних осіб на свободу пересування та вибору місця проживання (окремі аспекти). *Життя І. В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів* : матеріали міжнар. наук. конф. присвяченої 120-річчю від дня народження (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.). Одеса, 2008. С. 25-28.

27. Волкова Н. В. Доменное имя как средство индивидуализации физического лица. *Законність і правопорядок у сучасній Україні* : матеріали наук.-практ. конф. проф. – викл. складу та молодих науковців, (м. Одеса, 19-20 грудня 2008 р.). Одеса, 2008. С. 55–58.

28. Волкова Н. В. Особи, які мають право на звернення до суду щодо справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її

недієздатною. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали міжнар. нак. конф., присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного, (м. Одеса, 12 лютого 2010 року). Одеса, 2010. С. 65–69.

29. Волкова Н. В. Щодо визначення місця проживання дитини у справах про розірвання шлюбу. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса, 2010. С.124–127.

30. Волкова Н. В. Предмет доказування у справах щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса, 2011. С. 35–38.

31. Волкова Н. В. Щодо питань судового розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.- викл. складу (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Одеса, 2012. Т.3. С. 201–203.

32. Волкова Н. В. Щодо визначення правового статусу органів опіки та піклування у разі їх звернення до суду з заявою про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали щоріч. Міжнар. наук. конф.ї ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 98–100.

33. Волкова Н. В. Визначення кола доказів у справах щодо визнання батьківства у судовому порядку. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса, 2013. Т.2. С.693–695.

34. Волкова Н. В. Щодо визначення позивача та відповідача у справах про визнання батьківства у судовому порядку. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали Міжнар. наук. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.). Одеса, 2014. С. 27–31.

35. Волкова Н. В. Щодо визначення підстав у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова. (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.) Одеса, 2014. Т. 1. С. 371–373.

36. Волкова Н.В. Щодо визначення відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування. *Система забезпечення договірних зобов'язань в праві та законі* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Одеса, 14 листопада 2014 р.). Одеса, 2014. С. 29–31.

37. Волкова Н. В. Щодо визначення місця представництва у виконавчому провадженні. *Актуальні проблеми цивілістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 грудня 2014 р.). Одеса, 2014. С. 292–295.

38. Волкова Н. В. Щодо порядку надання висновку органів опіки та піклування у справах про захист прав та інтересів неповнолітніх осіб. *Право*

та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). Одеса, 2015. Т. 2. С. 546–548.

39. Волкова Н. В. Документи, що посвідчують повноваження адвоката як представника в цивільному процесі у світлі судової реформи України. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2015 року). Одеса, 2015. С. 18–21.

40. Волкова Н. В. Участь прокурора у цивільному процесі відповідно до проекту змін до Конституції України в частині правосуддя. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Одеса, 2015. С. 36–38.

41. Волкова Н. В. Щодо здійснення захисту прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 5 квітня 2016 року). Одеса, 2016. С. 29–31.

42. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти). *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського (м. Одеса, 8 квітня 2016 року). Одеса, 2016. С. 33–36.

43. Волкова Н. В. Участь прокурора у справах про позбавлення батьківських прав. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 року). Одеса, 2016. Т. 2. С. 579–582.

44. Волкова Н. В. Щодо обов'язку суду приймати рішення про стягнення аліментів на утримання дитини у справах про позбавлення батьківських прав. *Особливості розгляду сімейних спорів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 18–20.

45. Волкова Н. В. Коло осіб, які мають право на звернення до суду у справах про позбавлення батьківських прав. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 9 грудня 2016 року). Одеса, 2016. С. 27–29.

46. Волкова Н. В. Щодо впровадження електронного документу як електронного доказу у цивільне судочинство України. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 31–34.

47. Волкова Н. В. Щодо визначення кола осіб, які беруть участь у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. *Традиції та новачії юридичної науки* : минуле, сучасність, майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса, 2017. Т. 2. С. 655–657.

48. Волкова Н. В. Особи, які беруть участь у розгляді справ про оспорування батьківства у судовому порядку. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи*

в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф до 90-річчя від дня народження Ю. С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 року). Одеса, 2017. С. 37–40.

49. Волкова Н. В. Роль суду у захисті сімейних прав та інтересів дитини у цивільному процесі відповідно до судової реформи України. *Новели Цивільного процесуального кодексу України* : матеріали кругл. столу (м. Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 20–23. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9521>

50. Волкова Н. В. Захист прав та інтересів дитини Уповноваженим Президентом України з прав дитини : окремі аспекти. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса, 2018. Т. 2. С. 586–589.

51. Волкова Н. В. Судова форма захисту сімейних прав та інтересів дитини : окремі аспекти. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 480–482.

52. Волкова Н. В. Участь неповнолітньої особи у цивільному судочинстві : окремі аспекти. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 року). С. 48–51.

53. Волкова Н. В. Зміни цивільного процесуального законодавства України відповідно до судової реформи щодо переліку засобів доказування у цивільному процесі (окремі аспекти). *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. Т. 2. С. 591–592.

54. Волкова Н. В. Деякі новели цивільного процесуального законодавства України щодо представництва у цивільному судочинстві. *Новели цивільного процесуального законодавства : представництво* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 59–63.

55. Волкова Н. В. Щодо визначення поняття доказу у цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 21–25.

56. Волкова Н. В. Щодо ознак достовірності та достатності доказів у цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса, 2020. Т. 2. С. 330–332.

57. Волкова Н. В. Щодо визначення поняття судового доказування у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства : Докази та доказування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 32–36. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13083>

58. Волкова Н. В. Щодо порядку подання доказів у цивільному судочинстві. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м.Одеса, 18 грудня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 19–22.

59. Волкова Н. В. Переговори як один із способів альтернативного вирішення сімейних спорів. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів* : матеріали круглого столу (Одеса, 29 березня 2021 р.). Одеса 2021. С. 23–26 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14491>

60. Волкова Н. В. Притягнення боржників до кримінальної відповідальності за невиконання рішень про стягнення аліментів на утримання дитини. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Одеса, 2021. Т. 2. С. 542–544.

61. Волкова Н. В. Щодо визначення вимог, за якими може бути виданий судовий наказ у справах про стягнення аліментів на утримання дитини. *Захист прав людини у цивільному судочинстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.). Одеса, 2021. С. 27–29.

62. Волкова Н. В. Виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання дитини у період воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса, 2022. С. 767–769.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

63. Погрібний С. О., Гонгало Р. Ф., Волкова Н. В. та ін. Цивільний процес України : навч. посіб. для підготовки до іспиту. Харків : Одиссей, 2010. 184 с.
Із змісту: С. 154–164.

64. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. Одеса : Фенікс, 2010. 224 с.

Із змісту: Гл. 2 (§1-2, 4-6) Гл.2 (§ 3 – у співавторстві з О. М. Соломахіна).

65. Погребной С. А., Гонгало Р. Ф., Волкова Н. В. и др. Гражданский процесс Украины : учеб. пособие для подготовки к экзамену. Харьков : Одиссей, 2011. 208 с.

66. Цивільний процес України : підручник / за ред. Р. М. Мінченко, І. В. Андропова. Харків : Одиссей, 2012. 496 с.

Із змісту: Гл. 6, Гл.21 (§ 2 – у співавторстві з О. М. Соломахіна).

67. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р. М. Мінченко. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 720 с.

Із змісту: Гл. 6, Гл.21 (§ 2 – у співавторстві з О. М. Соломахіна).

68. Погрібний С. О., Гонгало Р. Ф., Волкова Н. В. та ін. Цивільний процес України : навч. посіб. для підготовки до іспиту. 3-є вид., перероб. і доп. Харків : Одиссей, 2014. 200 с.

69. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. Р. М. Мінченко; ред. І. В. Андронов. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. 756 с.

Із змісту: Гл. 6, Гл.21 (§ 2 – у співавторстві з О. М. Соломахіна).

70. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 480 с.

Із змісту: Гл. 2; Гл. 3; Гл.4 (§ 3, § 4, § 6); Гл. 11.

71. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування) / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.

Із змісту: Тема 8, Гл. 1 (§2, § 4 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк); Тема 8, Гл. 2 (§3, § 5 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк К. Б.)

72. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. (для підготовки до іспитів та тестування) / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 2-ге вид., перероб. і допов. 436 с.

Із змісту: Тема 8, Гл. 1 (§2, § 4 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк); Тема 8, Гл. 2 (§3, § 5 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк).

73. Альтернативне вирішення цивільних спорів : підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2021. 344 с.

Із змісту: Гл. 3 (п. 1,2) – С. 118–126.

74. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

Із змісту: ст. 1 – С. 7; ст. 3 – С. 12–14; ст.ст. 76–92 – С. 179–203.

75. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. (для підготовки до іспитів та тестування) / за ред. Н. Ю. Голубевої. 3-тє вид., перероб. і допов. Одеса : Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.

Із змісту: Тема 8, Гл. 1 (§2, § 4 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк); Тема 8, Гл. 2 (§3, § 5 – у співавторстві з К. Б. Дрогозюк).

АНОТАЦІЯ

Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим в українській науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, виконаним на матеріалах оновленого цивільного процесуального законодавства України.

У дисертації охарактеризовано методологічну основу дисертаційного дослідження за темою дисертації та визначено напрям дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Досліджено процесуальний порядок розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, зокрема, через призму дії принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, зміст якого полягає у такому підході до законодавчої та правозастосовної діяльності, за якого при ухваленні нових та застосуванні чинних законодавчих норм, що регулюють суспільні відносини за участю дитини, має забезпечуватись пріоритет інтересів дитини над інтересами дорослих людей тією мірою, якою це сприятиме задоволенню потреб дитини з урахуванням принципів розумності та справедливості.

Запропоновано авторське визначення поняття захисту сімейних прав та інтересів дитини. Виділено та охарактеризовано форми захисту сімейних прав та інтересів дитини. Удосконалено визначення поняття самозахисту сімейних прав та інтересів дитини.

Запропоновано поділити справи, що розглядаються у порядку цивільного судочинства щодо захисту прав та інтересів дитини на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини; справи про зміну правового статусу дитини та інших учасників сімейних відносин; справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини; справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства.

Встановлено правовий статус кожного із суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини. Зроблено висновок про доцільність надати суду право вийти за межі заявлених вимог у справах про розірвання шлюбу та у судовому рішенні визначити місце проживання малолітньої дитини, народженої у такому шлюбі, разом з одним з батьків, навіть якщо про це не було заявлено позовної вимоги, за умови, що між батьками відсутній спір щодо цього питання. Аргументовано доцільність створення в нашій державі у цивільній юрисдикції внутрішньої спеціалізації загальних судів, за якої в них функціонуватимуть судді, які спеціалізуватимуться на розгляді сімейних справ. Встановлено основні властивості правового статусу дитини у цивільному судочинстві щодо захисту її сімейних прав та інтересів.

Аргументовано доцільність застосування до справ про захист сімейних прав та інтересів дитини альтернативної територіальної юрисдикції (підсудності) та надання можливості розглядати такі справи також судам за зареєстрованим місцем проживання чи перебування дитини.

Досліджено процесуальні особливості розгляду та вирішення справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві з урахуванням таких видів проваджень, як позовне (загальне або спрощене), наказне та окреме.

Встановлено, що на міжнародному рівні було прийнято достатньо правових документів, які регулюють захист прав та інтересів людини взагалі та захист сімейних прав та інтересів дитини зокрема. Однак відсутній єдиний механізм захисту сімейних прав та інтересів дитини. Зроблено висновок, що захист сімейних прав та інтересів дитини на міжнародному рівні може здійснюватися в різних формах, шляхом створення, застосування відповідних юридичних механізмів. Одним із таких механізмів є захист сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом з прав людини.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції про вдосконалення чинного законодавства України щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів дитини, найкращі інтереси дитини, правовий статус дитини, позовне провадження, окреме та наказне провадження, судовий розгляд, цивільне судочинство.

SUMMARY

Volkova N. V. Protection of family rights and interests of the child in civil proceedings. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law, specialty 12.00.03 – civil law and procedure; family law; international private law. – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2023.

In the Ukrainian civil procedural law, the dissertation is the first comprehensive monographic study of theoretical and practical issues of protection of family rights and interests of the child in civil proceedings through the prism of the principle of ensuring the best interests of the child, based on the materials of the updated civil procedural legislation of Ukraine.

The paper describes the methodological basis of the research on the dissertation subject and defines the direction of the research on the protection of family rights and interests of the child in civil proceedings in general and examines the procedure for consideration of cases regarding the protection of family rights and interests of the child, in particular, through the prism of the principle of ensuring the best interests of the child, the content of which consists in such an approach to legislative and law-enforcement activity, according to which, when adopting new and applying existing legislative norms regulating social relations with the participation of the child, the priority of the interests of the child over the interests of adults should be ensured to the extent that will contribute to the satisfaction

of the needs of the child, the principles of reasonableness and justice being taken into account.

Having analyzed the legislation and the scientists' existing views, a proper definition of the concept of protection of family rights and interests of the child is proposed, and the definition of the concept of self-protection of family rights and interests of the child is developed. Forms of protection of family rights and interests of the child are highlighted and characterized.

It is proposed to divide the cases considered in civil proceedings regarding the protection of the rights and interests of the child into the following types: cases regarding the protection of the right to raise a child; cases on changing the legal status of the child and other participants in family relations; cases on the fulfillment of the obligation to maintain a child; cases on protection of the rights and interests of the child against domestic violence.

The legal status of each subject of civil procedural legal relations in cases of protection of family rights and interests of the child is established. It is concluded that it is expedient to give the court the right to go beyond the stated requirements in cases of divorce and to determine the place of residence of a minor child born in such a marriage together with one of the parents in the court decision, even if there was no claim for this, provided that there is no dispute between the parents regarding this issue. The expediency of creating internal specialization of general courts in civil jurisdiction in our country, under which judges specializing in family cases will function in them, is argued. The main properties of the legal status of a child in civil proceedings regarding the protection of his/her family rights and interests are established.

The expediency of applying alternative territorial jurisdiction (amenability) to cases on the protection of family rights and interests of the child and giving the opportunity to consider such cases also to the courts at the registered place of residence or stay of the child are argued.

The procedural features of consideration and resolution of cases on the protection of family rights and interests of the child in civil proceedings are studied and analyzed, taking into account such types of proceedings as lawsuits (general or simplified), injunctive and separate.

It is established that at the international level there have been adopted a sufficient amount of legal documents that regulate the protection of human rights and interests in general and the protection of family rights and interests of the child, in particular. However, there is no single mechanism for protecting the family rights and interests of the child. It is concluded that the protection of family rights and interests of the child at the international level can be carried out in various forms, through the creation and application of appropriate legal mechanisms. One of these mechanisms is the protection of family rights and interests of the child by the European Court of Human Rights.

Theoretically based proposals on improving the current legislation of Ukraine regarding the protection of family rights and interests of the child in civil proceedings are formulated.

Keywords: *protection of family rights and interests of the child, best interests of the child, legal status of the child, legal proceedings, separate and injunctive proceedings, court proceedings, civil proceedings.*

Підписано до друку 06.02.2023.
Формат 60х90/16. Ум-друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 2302-13.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com